

Р1
Т 87

И. С. ТУРГЕНЕВ

БУРМИСТР

ГОРНО-АЛТАЙСК
1960

N. C. J. P. P. P. P. P.

RECEIVED

yp.

95736

PI
T83

И. С. ТУРГЕНЕВ

БУРМИСТР

(Алтай тилге Н. П. КУЧИЯК көчүргөн)

Горно-Алтайская Область
• БИБЛИОТЕКА

ТУУЛУ АЛТАЙДЫН
БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
1960

кр.

95736

70

19187
187
187
187

Иван Сергеевич Тургенев

БУРМИСТР

На алтайском языке

Редактор *Л. В. Кокышев.*
Художественный редактор *А. М. Кузнецов.*
Художник *Н. В. Брюхов.*
Технический редактор *М. И. Тихиеков.*
Корректоры:
М. И. Суразакова и Е. Н. Манышева.

* * *

Сдано в набор 9/III 1960 г. Подписано в
печать 16/V 1960 г. Формат 60×92¹/₁₆.
Печ. л. 1. Уч-изд. л. 0,86. Тираж 1000 экз.
Заказ № 64. Цена 25 коп.

* * *

Горно-Алтайское книжное издательство.
Типография № 15, г. Горно-Алтайск,
проспект им. Сталина, 29.

Менин именьменг он беш беристе кире јерде меге таныш бир кижн, јит помещик, отставкадагы гвардейский офицер, Аркадий Павлыч Пеночкин јуртап јат. Онын ээлеген јеринде ан-куш көп турлулайт, туразы французский архитектордын планы аайынча тудулган, улустары английский кийимдү, бойы сүрекеј јакшы аш-курсак астырып, айылчыларды јалакај уткып турат, је ондый да болзо, онын айылына күүн-күч јок барып јадын. Ол эрүүл санаалу, онду кижн, сүрекеј јакшы үредүге јединген, службада болгон, эн бийик јамылу улустынг ортозында оролыжып јүрген, эмди дезе айыл-јуртындагы ижин јаан једимдү баштап турат. Аркадий Павлыч, онын бойынын сөстөрилe айтса, кату, је чыннаг кыйбас кижн, бойынын колындагы улустынг тузазына кичеенип, оларды кезедип те турза — олардын ок тузазына болуп онойып эдет. «Оларды, кичинек балдарды ок чылап, тудар керек — деп, ол ондый учуралда ајдат, — карангуй улус, мениг көөркийим; онызын ајаруга алар керек». Бойы дезе, кородулу дежетен кыйалта јок айалга учурашканда, кезем ле түрген-түкеј кыймыктанарынан кыйып турар, үнин јаанадарга сүүбес, је көп сабазында колыла чике түртүп: «Мең сени сурадым ине, көөркийим» эмезе: «Бу сен кайттыг, најым, сагыш алызанг» — деп токунаалу айдып, бу өйдө јүк ле тижин эмеш тиштенип, оозын тыртытып турар. Ол јаан эмес сынду, сөөк-тайагы седег, бүдүш-чырайы јаман эмес, колдорын ла тырмактарын сүрекеј ару-чек тудат; онын кызыл-марал эрди-јаагынан су-кадыгы торт ло јайылып тургандый билдирет. Ол јызырада, санааркаш јогынан каткырып, кубакај, күргүл көзин күндүлү сыкыйтып турат. Ол сүрекеј јакшы ла јараш кийинип јат; французский бичиктер, јруктар ла газеттер алдыртат, је кычыраын тынг ла күүнзеп турган эмес: «Вечный жид» деп бичикке јүк арайдан ла чыдаган. Көзөр ойноорго устынг бойы. Текши де айтса, Аркадий Павлыч бистинг губерниябыстынг эн јакшы үредүлү дворяндарынын ла кижн алатан эн артыж эрлеринин бирүзи деп бодолот; абакајлар оног торт сагыш јок, олар анчадала онын кылык-ја-

нынын тыш кеберлерин мактап турадылар. Ол бойын кайкамчылу јакшы тутат, кискедий ајыкчыл, келишкен учуралда бойына ајару салдырарга ла јалтанчак кижини манзаартып, туйуктап турарга сўўп те турган болзо, кандый да керекке эр јажына кирбеген. Јаман кылыкту улустаң чек јескинип јўрет — уятка тўжеринен коркып јат; је јакшы кўўни тутканда, бойын Эпикурга мўргўтен кижі мен деп јарлайт, текши алза, философияны јамандап, оны германский баштардын туман-кейи деп, кезикте дезе чике ле болор-болбос неме деп адап турат. Музыканы ол база сўўп јат; кўзўр ойноор тушта тижи ўткўре, је акту јўрегинен кожондойт; Лючиядаң ла Сомнанбулдаң база ундыбаган, је нениң де учун улам сайын чичке ўниле алып турат. Қажы ла кыш сайын ол Петербургка барып јўрет. Онын туразы айдары јок јакшы башкарылат; керек дезе кучерлер де онын салтарына кирип, кўнўн сайын јаньс ла комуттарды ла чепкендерин арчып турган эмес, је бойынын јўзин де јунгулап турат. Чындап, Аркадий Павлычтын дворовый улустары нениң де учун кылчаңдап кўргўлейт, је бистин Русьта бўрўнкўй бўдўштў кижини уйкузы чыкпаган кижиден ылгаштырып болбозын. Аркадий Павлыч јымжак, јараш ўнле токтой тўжўп эрмектенет, кажы ла сўсти бойынын јараш јытту, кеен сагалы алдынаң јакшызынып ўткўрип тургандый, онойдо ок французский сўстўрди кўп тузаланат. Ондый да болзо, мен ого тын ла кўўнзеп барып турган эмезим, кўртўктер ле торлоолор болбогон болзо, оныла быжу чек танышпай барар эдим. Онын айылында слер кандый да саң башка шакпыртту санаага алдырадытар; слерди керек дезе айыл ичинин эптў-јакшызы да сўўндирбейт; кажы ла сайын, эгирде слердин алдыгарда, гербовый топчыларлу чаңкыр ливрея кийген, чаңын ўнўтийин быјыраштыткан камердинер кўрўнип келеле, слердин ўдўгерди уккур-јобош суурып тура бергенде, слер сезип јадыгар; онын ўнчи јок ло сырсақ кебери ордына кенетийин слердин алдыгарда удаган јокто бариннин алдыртузыла андазынын таштап келген, је бу јуукта ла сыйга алган нанковый кафтаны качан ок он јерден јиги аайынча сўгўп салган једеең јийт уулдын кайкамчылу јалбак јўзи ле айдары јок белбек тумчугы кўрўнип келген болзо — слер сўрекей тын сўўнеле, сопокло кожо акту бойыгардын будыгарды да тўнмўгинин бажыма јетире јылыитарга кўўнзеп, јўпсинер ўдигер...

Аркадий Павлычты мениң кўрўр кўўним јок то болзо, меге бир катап онын айылында конорго келишти. Эртезинде мен эрте таңда коляскама ат јексин деп јакыгам, је ол мени английский эжи-јан аайынча белетеген курсакла кўндў-

лебегенче божотпоско, бойынын кыбына апарды. Чайла кожо биске котлеттер, чала суйук эдип кайнаткан жымыртка, сарју, мөт, сыр ла оног до өскөзин экелип бердилер. Ару ак перчаткаларлу эки камердинер бистиг сырагай оок то күүнибисти түрген-түкей ле унчукпай бүдүргилеген. Бис персидский диванда отурганыс. Аркадий Павлыч элбек торко шалмар, кара килин күрме, көк чачакту жараш феска бөрүк ле акбут жок сары өңдү кыдат туфля кийип алган болгон. Ол чай ичип, каткырып, бойынын тырмактарын айкап, тангы тартып, бир келтегейинин алдына жастыктар салып турды, текши де жанынан сүрекей жакшы күүн-санаалу болгон. Тойо жакшызынып ажанала, Аркадий Павлыч бойына бир рюмка кызыл аракы уруп алып, оны эрдине жууктадала, кенетийин кабагын жууруп ийди.

— Аракы ненин учун изидилбеген? — деп, ол жеткилинче кезем үниле камердинерлердин бирүзинен сурады.

Камердинер алаатып, соксоорып токтой түжеле, кугара берди.

— Мен сенен сурап жадым ине, көөркий? — деп, Аркадий Павлыч токунаалу айдып, көзүн албай отурды.

Камердинер бараксан турган јеринде таралып, салфетканы толгой тудуп турала, бир де сөс айтпады. Аркадий Павлыч бажын төмөн эделе, ол кижн јаар сананган бүдүштү кылчайып көрди.

— Тарынбагар, кару көөркийим, — деп, ол күндүлү күлүмзиренип үнденеле, колыла менин тиземе нак табарып ийди, оног көзиле ойто ло камердинерди өрүмдей берди. — Је, бар — деп, ол бир кезек тым болгон ойдин кийининде кожуп айдала, кабагын көдүрүп, кемге де шыгырадып ийди.

Течпек, барынкай чырайлу, кара чачту, кичинек мандайлу ла чек тижип калган көстү кижн кирип келди.

— Федор керегинде... башкарып салзын — деп, Аркадий Павлыч жарым үниле база сырагай токунаалу айтты.

— Уктым — деп, течпек кижн каруузын јандырала, чыгып жүре берди.

— Бот, кару көөркийим, деремнедеги жүрүмнин јаман керектери мындый — деп, Аркадий Павлыч омок-јардак темдектеп айтты. — Бу слер кайдаар? Артып, база бир эмеш отурзагар.

— Јок, меге барар керек — дедим.

— Улам ла андап жүрер! О јайла, анчыларды слерди! Слер эмди кайдаар барарга туругар?

— Мынан төртөн беристе јерге, Рябового.

— Рябового дедеер бе? О, кудаймай, ондый учуралда мен слерле кожо барарым. Рябово менин Шипиловкамнан беш

ле беристе јерде, мен дезе Шипиловкада болбогонимнан удай берди: сүре ле ой келиштирип болбой тургам. Бот кандый эпту келишкен: бүгүн Рябоводо андайла, энирде дезе меге келеригер. Онызы сүрекей јакшынак болор. Бис слерле экү курсак ичерис, — бис бойысла кожо казанчы алып аларыс, — слер менде конорыгар. Сүрекей јакшы! сүрекей јакшы — деп ол, менен каруу сакып албай, кожуп айтты. — Очозы белен... Эй, анда кем эди? Биске колясканы белетеп салзын деп јакыгар, је түрген-түкей. Слер Шипиловкада болбодыгар ба? Менин бурмистримнинг айылында тун өткүригер деп, мен слерге айдарынан уйалар эдим, је слер, мен билерим, чүмеркебес киж, Рябоводо олгон салар таскакта да конуп калар эдигер... Атаналдар, атаналдар!

Аркадий Павлыч кандый да французский романс кожондой берди.

— Слер, айса болзо, билбей јадыгар — деп ол, эки будына јайканып, онон ары айдып турды, — менин андагы крестьяндарым оброкто. Конституция — нени эдерин? Је оброкты меге тутак јок төлөп јадылар. Чынын айтса, мен оморды ту качан барщинага отургузып салар эдим, је јер ас! мен тегин де кайкайдым, омор канайып јадар аргазын таап турган болбой. Је, онызы омордын кереги. Менин анда бурмистрим күлүктин бойы, керсү баш, государственный киж! Слер көрөригер... Чындап та дезе, онызы кандый јакшы келишкен!

Оскө арга јок болгон. Эртен тура тогус часта көндүгер ордына бис эки час түште атандыбыс. Менин энчикпей турганымды анчылар ондоор. Аркадий Павлыч, онын айдатаныла болзо, келишкен учуралда бойын јажыдарга сүйүтен, онын учун бойыла кожо ума јок көп ич кийим, азык-түлүк, тыш кийим, духи, јастыктар ла јүзүн-јүүр кайырчагаштар алып алган, бастыра бу алкы-јөөжө кандый бир јуунчак ла бойын тударга билер немецке јыл туркунына једер эди. Кырды төмөн түшкен ле сайын Аркадий Павлыч кучерге кыска, је кекедүлү куучын айдып турган, менин көрүштаныжым тын јалтанчак болгонын онызынан билер аргалу болдым. Је ондый да болзо, јорук эзен-амыр өткөн; јангыс ла бу јуукта јангыртып јазаган күрде казанчылу абра антарылып барала, кийин тегелигиле казанчынын ичи-кардын јапшыра басты.

Аркадий Павлыч, үйде өскүрген Каремнинг јыгылганын көргөн бойынча, чын коркыйла, тутканча ла: онын колдоры бүдүн бе? — деп сураарга јакарды. Кулагына јарагадый каруу угала, ол ок тарыйын токунай берди. Бу мынын бастыразыла колбой бистинг јоругыс анча-мынча удап калган;

мен Аркадий Павлычла јангыс коляскада отуруп, јоруктыг учына јууктай коркушту эриге бергем, ол үстүне, бир канча частыг туркунына мениг көрүш-таныжымнын куучыны чек түгенип барарда, ол либеральничать эдип турар болды. Учы-учында бис једип келгенис, је Рябового эмес, көндүре ле Шипиловкага келдис; та неден де улам онойып болуп калды. Ол күн мен тегин де андап болбос болгом, онын учун, јүрегим базынып, бойымнын салымыма бактырдым.

Казанчы бистен бир канча минутка озо једеле, башкара-рын качан ок башкарып, бис керегинде айданан кижиге озо-лодо айдып салган болгодый, нениг учун дезе деремнеге јортуп кирер чеденнин јанында биске староста (бурмистр-дин уулы) јолуккан, ол төжи ачык јангы чепкендү, таг атту, бөрүк јок, эттү-канду ла кызыл сары чачту, бийик сынду крестьянин болгон. «А Софрон кайда?» — деп, оног Аркадий Павлыч сурады. Староста озо баштап адынаг түрген-түкей түже коноло, курлаазына јетире баринге бажырып: «Эзендер, адабыс Аркадий Павлыч», — деди, онын кийининде бажын эмеш өрө көдүрип, серпинип ийеле, Софрон Пе-ров јуртка барган, је ого киж ийген деп јетирди. «Је, бисти ээчий бар» — деп, Аркадий Павлыч айтты. Староста ээжи-тоомјыга болуп адын туура јединип, минип алала, бөрүгин колында тудуп, колясканыг кийининег јелдирип ийди. Бис деремненнин ичиле брааттыс. Куру абраларлу бир канча крестьяндар биске удур јолуктылар: олар идиргеннен кле-дип, бастыра эдиле секирип, буттарын кейде сырандадып, кожондор кожондоп отургандар; је бистинг колясканы ла старостаны көргөн бойынча, тургуза ла унчукпай барып, бойларынын кышкы бөрүктерин уштыйла (керек јайгыда болгон), јакарулар сагыгылап турган чылап, өрө туруп кел-дилер. Аркадий Павлыч ологго бажыла быйанзып кекип ийди. Түймеендү шакпырт јуртка таркап брааткан болгодый. Чоокыр јикпелү үй улустар неме ондобос эмезе тонг өткү-ре кичеемкей ийттер јаар такпайлар таштагылаган; сыра-гай качарларынан ала өскөн сагалду карыган өбөгөн јети-ре сугарбаган адын колодентен кайра тартып, та нениг де учун оны јалмажына соголо, онын кийининде бажырып ий-ди. Узун чамчачактарлу уулчактар огурганча айылдарына јүтүрип, ичиле эжиктин бийик бозогозына јадып алып, баш-тарын ичкеери сунуп, буттарын өрө көдүреле онойып, эжик-тин ары јанына, карачкы сенекке, сүрекей түрген тоголо-нып барып, оног база катап көрүнгилебей туратан. Керек дезе такаалар да паратаныг алдына мендегилеген; килиг јилеттий кара төштү, сырагай јалаазына јетире толголган кызыл куйрукту бир пөтүк јолдын ичинде артып калала, үн-

денип ийерге торт белең болгон, же кенетийин кемзинеле, база качып жүгүрди. Бурмистрдин айылы өскө айылдардан кедери, койу жажыл кендирдин ортозында, турган. Бис парата јанында токтой тўштис. Господин Пеночкин бут бажына туруп, плащты бойынан жараштыра таштайла, эбиреде күндүлү ајыктанып, коляскадан тўжўп алды. Бурмистрдин эмегени бисти јабис бажырганыла уткып, эезинин колына јууктап келди. Аркадий Павлыч колын ого кўўни јеткенче окшоорго береле, кирнестеге кўдўрилип чўкты. Сенекте, карануй толукта, старостанын эмегени туруп, база бажырып ийди, же колго јууктаарга тидинбеди. Соок тура деп адалатан кыпта—сенектег он јаны јаар — база эки ўй кижии шакпырашкан; озор оног јўзўн-јўўр бор-ботконы, куру жбандарды, апчыйган некейлерди, сарјулу горшокторды, бир чокчом јурундарлу ла чоокыр балалу кабайды тажып, чабынатаран сибиргилерле чўп-чўлгўни јалмап турдылар. Аркадий Павлыч озорды кедери аткарала, кудайдын сўрлери алдындагы тактага јадып алды. Кучерлер, бойларынын уур сопокторынын тирсилдеген табыжын канча ла кире араайладарга кичеенип, кайырчактарды, кайырчагаштарды ла керектў оног до өскө немелерди кийдире тажыгымай берди.

Аркадий Павлыч дезе старостаны аштыг тўжўми, кыра керегинде ле өскө дў хозяйственный керектер керегинде шулулап турды. Староста каруузын онду, же канайып та кўўнкўч јогынан ла лапту эмес јандырды, ужыган сабарларыла чепкенин топчымагандый кўрўнди. Ол эжиктин јанында туруп, улам сайын сергектенип ле ајыктанып, чыйрак камердинерге јол берип турды. Онын ийде-кўчтў ийиндеринин кийин јанында меге бурмистрдин эмегени сенекте кандый да өскө эмегенди туйказынан токтоктоп турганын кўрўргў келишти. Кенетийин абра таркырап, кирнестенин јанында токтоды: бурмистр кирип келди.

Бу, Аркадий Павлычтын сўстўри айынча, государственный кижии јаан эмес сынду, таларкак јарынду, буурыл чачту ла өттў-канду, кызыл тумчукту, кичинек чанкыр кўстў ле барбак сагалду өбөгўн болгон. Келишкен айас темдектейли: Русь турганынан бери ондо семирген ле байыган кижии барбак сагал јогынан качан да болбогон; кандый бирўзи эр јажына суйук, соксок сагалду јўрген — кенетийин, кўрўр болзон, сагалла јаркынга чылап курчаткан, — чач та кайдан табылатан болбой! Бурмистр Пероводо эмеш ичинип ийген ошкош: онын јўзи де таадыра тижиген, аракы да оног јытанып турган.

— Ой-бой, адаларыс бистинг, быйандуларыс бистинг, — деп, ол чўйў лў сўрекей эрке чырайлу эрмектене берди, кў-

зининг жакы чат эмди ле сызылып келгедий болгон, — канайып биске келдигер болбой!.. Колоорды, адабыс, колоорды — деп, ол, эрдин ажындыра чөйип, кожуп ийди.

Аркадий Павлыч онын күүнин жеткилдебей калбады.

— Же, не, Софрон карындаш, керектерин кандый өдүп туру? — деп, ол кару үниле сурады.

— Ой-бой, адаларыс бистин! — деп, Софрон жаан үнде-нип айтты, — омор, керектер чи, канайып коомой өдөтөн эди! Слер, адаларыс бистин, слер, быйандуларыс, келгенигерле бистинг деремнебисти күүннин чогына бодолду жарытканаар эмей, калганчы күүниске жетире ырысту эттигер. Сеге, кудай, мак болзын, Аркадий Павлыч, сеге, кудай, мак болзын! Слердинг быйаныгарла ончозы эзен-амыр.

Бу тужунда Софрон кезек ойгө унчукпай туруп, барин жаар көрөлө, ойто ло жүрегинин экинине алдырткан чылап (ого үзеери аракы да бойынын салтарын жетирип турган), экинчизин кол сурап, азийдагызынан тын саарнай берди:

— Ой-бой, адаларыс бистинг, быйандуларыс... э-э... же не деп айдар! Чып ла чын, сүүнгениме торт ло жүөле бертирим... Чып ла чын, көрзөм дө, бүтпей турум... Ой-бой, адаларыс бистин!..

Аркадий Павлыч мен жаар көрүп ийип, каткырынала: «Мынызы чын да жүрек сыстаткадый эмес беде?» — деп сурады.

— Э-э, адабыс, Аркадий Павлыч, — деп, олуды жок бур-мистр онон ары айдып турды, — бу слер канайып онойдо эттигер? Слер мени чек ачу-коронго түжүредеер, адабыс; келетенигер керегинде меге айттырып та салбаганыгар. Слер тунди кайда өткүретенигер? Мында кир, чөп-чөлгө ине...

— Кем жок, Софрон, кем жок, мында да жакшы — деп, Аркадий Павлыч каруузын күлүмзиренип жандырды.

— Же, адаларыс бистинг слер, — кемге жакшы? Бистинг карындашка, крестьянинге, жакшы; а слер... ой-бой, адаларым менин, быйандуларым, ой-бой, адаларым менин!.. Меге, те-некке, тарынбагар, сагыжымды ычкындым, чып ла чын торт эдиреп калгам.

Ол ортодо аш-курсак экелдилер; Аркадий Павлыч ажана берди. Кейди тынчыдып жадын деп, апшыйак бойынын уулын чыгара сүрүп ийген.

— Же, не, карыган, бөлинип алдың ба? — деп, господин Пеночкин сурады, ол тегин улустун эрмегине адаржажарга иле күүнзеп, меге имдеп турды.

— Слердинг ок быйаныгарла бөлинип алганыс, адабыс. Башкүн кере бичикке кол салганыс. Хлыновканын улустары баштап тарыйын чат ла жөпсинбей, жөпсинбей тургулаган,

адабыс, чып-чын. Некегилеген, некегилеген... кудай ла билер, та нени некегилеген болбой; је тумай немелер ине, адабыс, тенек албатыны канайдарыг. Бис дезе, адабыс, сениг быйаныгла алкыш јетирип, ортокчы Мыклай Мыклаевичти де сыйлап салганыс; ончозын сениг јакаруун аайынча эткенис, адабыс; сен канайып этсин деп јакарган эдинг, бис шак онойып эткенис, Егор Дмитричтин јобиле эдип турганыс.

— Егор меге айткан — деп, Аркадий Павлыч тееркеп темдектеди.

— А база, адабыс, Егор Дмитрич, а база.

— Је, онойдордо, слер эмди күүнзеген санаагарга једип алдыгар ба?

Софрон шак ла онызын сакуган.

— Ой-бой, адаларыс бистинг, быйандуларыс бистинг! — деп, ол ойто ло саарнай берди... — Је мениг тынымды слер кыйбазаар... бис слер учун, адаларыс бистинг, түни-түжиле агару кудайга бажырып јадыс... Јер, онызы чын, ас ла...

Пеночкин оныг эрмегин үзүп ийди:

— Је-је, јакшы, јакшы, Софрон, сен мениг кичеемкей јалчым, билерим... А не, аштыг түжүми кандый?

Софрон үшкүрип ийди.

— Је, адаларыс слер бистинг, аштыг түжүми тыг ла јакшы эмес. Је не, адабыс Аркадий Павлыч, кандый керек чыкканын слерге айдып берейин. (Колдорын јайа тудуп, ол господин Пеночкинге јууктап келеле, энчейип, бир көзин сыкыйтып ийди.) Бистинг јеристе өлгөн кижининг сөөги учурап калган.

— Онызы канайып?

— Бойым да аайлабай турум, адабыс, адаларыс слер бистинг: јарт ла, көрмөс булгаган болор. Је, карын, өскө улустыг аңканы јанында учурап калган; анда да јок, киличекти незин јажырап, бистинг јеристе. Мен оны тутканча ла, арга бар болгончо, өскө улустыг тилбек јерине сүүртеделе, каруул тургузып, бойымнын улустарыма јакарып салгам: унчукпагар дедим. Становойго дезе кер-мар учуралга јартап бергем: бот кандый керектер дегем; база оны чайла күндүлөп, быйан јетирип ийдим... Не деп сананып туругар, адабыс? Өскө улустыг мойынында артып калган ине; өлгөн кижининг сөөгн дезе — ары да бол, бери де бол — эки јүс салковой ине.

Господин Пеночкин бойынын бурмистрининг тапкан сүмезине көп каткырып, бажыла онызы јаар кекип: «Кандый күлүк, а?» — деп меге канча-канча катап айтты.

Ол ортозында тышкары чек карануйлай берген; Аркадий Павлыч столдон јуунатсын, кургак өлгөн эжелзин деп јакар-

ды. Камердинер биске простынялар тѳжѳп, јастыктар салып берген; бис јадып алдыс. Эртеңги кўнге јакылта угуп алып, Софрон бойының айылына јўре берди. Уйуктап браадала, Аркадий Павлыч орус крестьяниннинг сўрекеј јакшы темдектери керегинде база эмеш эрмектенип, Софрон башкарган бйдѳг ала Шпиловканың крестьяндарында бир де тѳлў болбой јат деп меге ол ок тарыйын темдектеп айткан... Каруулчык јарчаага токулдада берди; бойын килебес санаа алынарга јеткелек болгодый, јаш бала кайда да тура ичинде чыгырып ийди. Бис уйуктап калдыс...

Эртезинде бис јеткилинче эрте турганыс. Мен Рябового атанарга тергенип алган болгом, је Аркадий Павлыч меге бойының ээлеген јерлерин кѳргўзерге кўнзеп, мени артып каларга јѳпсиндирип алды. Государственный кижининг, Софронның, сўрекеј јакшы темдектерин чынында кѳрўп аларга мен бойым да јѳп болгом. Бурмистр келди. Ол кызыл курла курчаган кѳк чепкендў болгон. Софрон кечегизиненг чик јок ас эрмектенип, бариннинг кѳзине курч ла ајарулу кѳрўп, каруузын эптў, билгир јандырып турган. Бис оныла кожо идиргенге бардыс. Софронның уулы, ўч аршин сынду староста, бастыра темдектери айынча сўрекеј тenek кижи, база бисти ээчий басты, ого ўзеери биске земский Федосеич кожулып алды, ол сўреен узун эрин сагалду, саг башка чырайлу отставной солдат болгон: ол мынанг озо сўрекеј удаган бйдѳ неге де айдары јок кайкайла, ол бйдѳг ала ондонып келбегендий билдирген. Бис идиргенди, сноптор кургадар ла согор таскакты, овиндерди, сарайларды, салкынның кўчиле иштеер теерменди, малдың чеден-кажанын, јадаган аштын кылгазын, кендирлў кырларды жѳрдис; ончозы чынында да сўрекеј јакшы айалгада болгон: јўк ле крестьяндардың кунукчыл чырайлары мени бир кезек кайкадып турган. Тузалу керектерден башка, Софрон кижининг јўрегине де јарагадый немелер керегинде кичеенген: ончо ырынтыларды сындай талдар отургузып, идиргенде клаттаган аш ортодо јолдор эделе, ўстўне кумак уруп салган, салкынның кўчиле иштеер теерменде ачык оосту, кызыл тилдў айуга бўдўштеш флюгер эдип, малдың кирер кажанына греческий фронтон аайлу јазал јапшырала, фронтонның алдына ак будукла мынайда бичип койгон: «Шпиловка јуртта бир мунг сегис јўс тѳртѳн јылда тудулган. Бу мал кажаны». — Аркадий Павлыч чек јажыйла, меге французский тилле оброктын астамдарын куучындап тура берди, је ол ок аразында, барщина помещиктерге онг астамду болгонын темдектеди, — је не јок деерин!.. Картошканы канайда отургузары, малга азыралды канайда бе-

летеери керегинде ле оног до өскөзи керегинде бурмистрге јөп-сүмелер айдып тура берди. Софрон баринниг куучынын тындап угуп, кезикте јөпсинбей турган, је эмди Аркадий Павлычты адабыс та, быяндубыс та деп адабай, јаныс ла бисте јер ас, үзеери садып алганы кем јок болор эди деп јана түшпей турды. «Је не, мениг ады-јолыма садып алыгар, мен јөп» — деп, Аркадий Павлыч айткан. Онын бу сөстөрине Софрон бир де неме айтпай, јүк ле сагалын сыймап турган. «Акыр, эмди агаш ортозына барып келерге кем јок болор эди» — деп, господин Пеночкин темдектеди. Тургуза ла биске ээртеген аттар јединип экелдилер; бис агаш ортозына, эмезе бистинг јерде айдылатаныла болзо, «заказка» атанып ийдис. Ол «заказта» бис јыштыг бойына учурадыс, онызы учун Аркадий Павлыч Софронды мактайла, оны јардына таптады. Господин Пеночкин агаш өскүрери јанынаг орус көрүм-шүүлтелерге јөмөнип, мында ок меге, онын сөстөриле болзо, сүрекеј каткымчылу учурал куучындап берген: бир кокурчы помещик, кескенинег агаш азийгызынаг койу өспөйтөнин көргүзерге, бойынын леснигини сагалын кабртозына јууктай јула тартып, онызын онойып үреткен эмтир... Је өскө керектер јанынаг Софрон до, Аркадий Павлыч та — экилези јангыртулардаг туура турбайтан. Деремнеге ойто келген кийининде, бурмистр бисти бу јуукта Москвадаг алдыртып алган веялказын көрөргө апарды. Веялка чын јакшы иштеген, је бу калганчы јорукта оны да, баринди де кандый јаман керек сакуганын Софрон билген болзо, ол, байла, бисле кожо үйде артып калар эди.

Бот кандый керек болгон. Сарайдаг чыгып клееделе, бис мындыг неме көрдис. Эжиктен бир канча алтам јерде, үч суукуш санааркаш јогынаг чакпыланып јүзүп јүрген кирлү түүнти суунын јанында, эки крестьянин турган: бирүзи — алтан кире јашту карыган өбөгөн, экинчизи — бир јирме јашту уул, экүлези көп јердег јамаган чамчалу, јыланаш бутту ла армакчы курлу. Земский Федосеич олордын јанында эрчимдү шакпырап, бис сарайда удай берген болзобыс, олорды, байла, јүре берерге јөптөп алар эди, је, бисти көрүп ийеле, ол түп-түс туруп, кыймык јок боло берди. Ачылган оосту, өдер немезин ондобой турган јудуруктарлу староста мында ок турган. Аркадий Павлыч кабагын јуурып, эрдин тиштенеле, јайнаачыларга јууктап келди. Экилези учукпай, онын будына бажырғылап ийди.

— Слерге не керек? Слер нени сурап туругар? — деп, ол кату-соок үниле, кезектей тумчугу өткүре сурады. (Крестьяндар удур-дедире көрүжеле, бир де сөс айтпадылар,

олор жүк ле, күннинг чогына чылап, көстөрүн сыкыйтып ла түрген-түрген тынып тура бергендер.)

— Же, кайтты? — деп, Аркадий Павлыч оңон ары айдып, ол ок тарыйын Софрон жаар баштанып: — Кандый биледен? — деп сурады.

— Тоболеевтин билезинег — деп, бурмистр каруузын мендебей жандырды.

— Же, бу слер не? — деп, господин Пеночкин ойто ло эрмегин баштады. — Слерде тил жок по, айса не? Сен айт, не керек сеге? — деп, ол бажын өбөгөн жаар жайкап, кошты. — Коркыбазан, тенек.

Өбөгөн бойынын чырышталып калган кара-күрең мойынын чөйип алып, көгөргөн эриндерин тыртыйта ачып, шыр-кырууш-тунгак үниле: «Адаанысты алзаар, кааныс!» — дей-ле, магдайыла ойто ло жерге түртүлдү. Жиит крестьянин база бажырып ийди. Аркадий Павлыч олордын житкелери жаар тоомжыланып көрөлө, бажын канкайтып, буттарын эмеш талтайтып алды.

— Не болгон? Сен кемге комудап турун?

— Баштаң баш болзын, кааныс! Тынар арга берзеер... Чек кыйналып калдыс. (Өбөгөн жүк арайдан ла эрмектенип турды.)

— Сени кем кыйнап салды?

— Софрон Яковлич эмей база, адабыс.

Аркадий Павлыч эмеш унчукпай турды.

— Сенин адыг кем?

— Адым Антип эди, адабыс.

— А мынызы кем?

— Менин уулым, адабыс.

Аркадий Павлыч база эмеш унчукпай турала, эрин сагалын кыймыктатты.

— Же, сени ол неле кыйнап салды? — деп, ол, карыган өбөгөн жаар эрин сагалы ажыра көрүп, эрмектене берди.

— Чек түредип салды, адабыс. Эки уулымды, адабыс, өйинег озо солдатка берип ийген, эмди десе үчинчизин де блаап туру. Кече, адабыс, айыл-журтыстан калганчы уйысты апарып, менин үй кижимди соккон — ту ол бойы туру. (Ол староста жаар көргүсти.)

— Эм-м! — деп, Аркадий Павлыч үнденди.

— Учына жетире жоксыраарга жетирбегер, азыраган адабыс.

Господин Пеночкин кабагын жуурды.

— Учы-бажында, бу не болуп турганы? — деп, ол бурмистерден жарым үниле база жамандаган бүдүштү сурады.

— Эзирик кижис — деп, бурмистр баштапкы ла катап «эс» букваны тuzаланып, каруузын жандырды — иштебей

јат. Төлү-недоимкадан чыкпай баргалы бежинчи жыл-с.

— Софрон Яковлич мен учун недоимканы төлөп салган, адабыс, — деп, өбөгөн оног ары айткан — төлөп салганынан бежинчи жыл браадыры, төлөйлө десе — мени албан-базынчыкка тудуп алган, адабыс, је бот оног ло...

— А недег улам сенде недоимка табылган? — деп, господин Пеночкин кизиреп сурады. (Өбөгөн бажын төжине салды.) — Байла, аракы ичерге кабактар сайын тенип жүрерге сүүп жадыг? (Өбөгөн оос ачарга жетпеди.) Мен слерди билерим — деп, Аркадий Павлыч кыжрантып айдып турды, — слердин керегеер ичери ле печкеде јадары, јакшы крестьянин десе слер учун каруузына турар.

— Күркет кижы — деп, бурмистр бийинин куучын-эрмегине кожуп ийди.

— Је, онызынын башка болотон учуры да јок. Онызы качан да ондый болуп јат; онызын мен јангыс катап ајаргам эмес. Јыл эбире јөй, күркет кылыктар эдер, эмди десе бут алдына анданып јадыры.

— Адабыс Аркадий Павлыч, — деп, өбөгөн чөкөнип эрмектене берди. — баш болзын, адааныс алзан, мен кандый күркет эдим? Агару кудайдыг алдында чылап айдадым, кандый да арга јок болуп барды. Мени Софрон Яковлич јаман көрөт, не учун јаман көрөт болбой — кудай ого јаргычы болзын! Чек түредип браат, адабыс... Бу калганчы уулымды... оны да... (Өбөгөннинг саргарып, чырышталып калган көзинде јаш мөлтүрөп келди.) Баш болзын, кааныс, адааныс алзан...

— Јангыс ла бисти эмес — деп, јиит крестьянин баштап алган болгон...

Аркадий Павлыч кенетийин атыланып чыкты:

— А сени кем сурап туру, а? Сени сурабай јат, унчукпай тур... Бу не атазы? Унчукпа, сеге айдадылар! Унчукпа!.. О, кудаймай! Бу торт ло түймееннин бойы. Јок, карындаш, менде түймеерге јай бербезим... менде... (Аркадий Павлыч ичкеери алтайла, је, байла, мениг мында болгонымды сагышка алынып, туура бурылып, колдорын кармандарына сукты.) Мениг јаманымды таштагар, кару көөркийим — деп, ол, албанла күлүмзиренип, үнин билдирүлү јабызадып, айтты. — Мынызы медальдыг тескеери јаны... Је, јакшы, јакшы — деп, ол, крестьяндар јаар көрбөй, айдып турды, — мен јакарып саларым... Јакшы, барыгар. (Крестьяндар өрө турбай јатты.) Је, мен слерге айтпай кайттым... Јакшы, барыгар, мен јакарып саларым, слерге айдадылар ине.

Аркадий Павлыч ологро сырт јаныла бурылды. «Јажына ла јаман керектер» — деп, ол тиш өткүре айдала, кере ал-

тамдарла айыл жаар базып ийди. Софрон оны ээчий барды. Земский кӱзин тостойтып, кайдаар да ыраак жерге калыырга белетенип алгандый турды. Староста суукуштарды түүнти суудаг чыгара айдады. Жайнаачылар турган жеринде база бир эмеш туруп, бирүзи бирүзи жаар көрөлө, кайра көрбөй, араай жана болдылар.

Бир-эки частын бажында мен Рябоводо бололо, Анпадист деп таныш крестьянинле кожо андап барарга тергенип тургам. Менин сырагай атанарыма жетире Пеночкин Софронго өөркөгөн. Мен Анпадистле Шипиловканын крестьяндары керегинде, господин Пеночкин керегинде куучын баштап, сен андагы бурмистрди билеринг бе, жок по деп, оног сурадым.

— Софрон Яковличти бе?.. ол кемди!

— А ол не кижиге?

— Кижиге эмес, ийт; ондый ийтти Курскка жетире де таппазын.

— А не?

— Шипиловка ол кижининг, ады-жолу кем эди, Пеночкиннин деп жаңгыс ла тоололып жат ине; журтты ол ээлеп турган эмес ине: Софрон ээлеп жат.

— Чын эмеш пе?

— Бойынын алкы-жөөжөзине бодолду ээлеп жат. Крестьяндар ого ончо жанынаг төлүлү, ого жалчылардый иштегейлет: кемизин кош тартарга ийет, кемизин база кайдаар-кайдаар... чек тарткыштап салган.

— Олордын жери көп эмес болгодый ба?

— Көп эмес? Ол жаңгыс Хлыновканын улустарынаг сегизен адыс жалдайт, ого үзеери бистердийинег жүс жирме; бот сеге бүткүл жүс жарым адыс жер. Же ол жаңгыс жерле таап турган эмес: аттарла, малла, төгөтлө, саржула, кендирдинг учугыла база да неле-неле таап жат... Керсү, тын керсү, бай да, шилемирди оны! Же жаманы бу мындый — согужып жат. Кижиге эмес — ангнын бойы; айттым ине: ийт, тайгыл, чын ла тайгылдын бойы.

— Же олор ого ненин учун комудабай тургулаган!

— О жайла! Баринге керек беди! Недоимкалар болбой жат, айдарда ого не? Же, барып комудап та көр — деп, ол бир кезек унчукпаган кийининде кошты. — Жок, ол сеге... эйе, барып көрлө... Жок, ол бот мынайда, ол сени...

Мен Антипти эске алынала, нени көргөнүмди Анпадистке куучындап бердим.

— Же — деп, Анпадист үнденди, — эмди ол оны жип салар; кижини чек жип салар. Староста оны эмди кенеде сабаар. Сананза да, кандый ырыс жок бараксан эди! Неге болуп

кыйналып жүрген деер... Сходкада оныла, бурмистрле чи, уружып ийген, јарт ла, чыдажып болбогон... Улу да керек эмес! Бот ол оны, Антипти чи, чокуп тура берген. Эмди божодып салар. Ол ондый тайгыл, ийт ине, о кудай, килинчегимди ташта, кемди кыстайтанын билер. Эмеш бай, билези тын карыгандарга тийбей јат, тас башту көрмөсти оны, мында дезе чек токтодынбай барган! Антиптинг уулдарын ол ойинен озо солдатка берген ине, уйат јок тагма, ийт, о кудай, килинчегимди ташта!

Бис агдап бардыс.

Баазы 25 акча

И. С. Тургенев

БУРМИСТР

—
На алтайском языке